

POLGÁR SZABOLCS

Kötöny, kun fejedelem¹

Kötöny kun fejedelem és népének Magyarországra költözése, a kunok és a magyarok közötti ellenségeskedés, valamint Kötöny halála ismert és feldolgozott téma a magyar történetírásban.² Kötöny életének túlnyomó része azonban nem Magyarországhoz, hanem a Kárpátoktól keletre eső területekhez kötődik. A tatárjárást megelőző években (évtizedekben) a Magyar Királyság élénk érdeklődést mutatott a határaitól keletre eső területek iránt (kísérletek a halicsi fejedelemség megszerzésére, a milkói püspökség megszervezése, keresztény térítés a kunok között, Julianus útjai, stb.). Mindez változást hozott Magyarországra és a kelet-európai kunok viszonyában is. Kötöny éppen ennek a korszaknak az egyik szereplője, életútjának ezen szakasza a magyar keleti politika értékeléséhez is hozzájárulhat. A következőkben Kötöny életrajzának vázlatos megírására teszünk kísérletet, összegyűjtve a családjára, szállásterületére vonatkozó adatokat is, elsősorban a magyarországi beköltözése előtti időszakra összpontosítva a figyelmet.

Kötönyről az orosz évkönyvekben,³ a magyarországi Rogerius „Siralmas ének”-ében,⁴ az ausztriai heiligenkreuzi évkönyvek folytatásában (*Continuatio Sancti Crucis II*),⁵ Albericus *Trium Fontium* krónikájában⁶ találunk adatokat, és muszlim for-

¹ Ezúton is köszönetet mondok Zimonyi Istvánnak a dolgozat megírásához nyújtott segítségéért.

² Mo. tört. 1984. 1385–1388. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.)

³ *Kotjan* alakban, *ja*-val, ill. *jusz* betűvel írva. *Ipatjevskaja Letopis'*. In: Polnoje sobranije russkih letopisej (a továbbiakban: PSRL) II. Moskva 1908.² *Pervaja Novgorodskaja Letopis'*. In: Die Erste Novgoroder Chronik. Hrsg. J. Dietze. München 1971. (a továbbiakban: Dietze 1971.) *Kotjak* alakban. *Voskresenskaja Letopis'*. In: PSRL VII. Sankt Peterburg 1856. 129., 130. *Nikonovskaja Letopis'*. In: PSRL X. Sankt Peterburg 1885. 89., 90.

⁴ Több alkalommal: *Kuthen. Rogerii Carmen Miserabile*. In: SRH II. 543–588.

⁵ „*cum rege Gutan*” [**Gotan*] Gombos I. 777.

⁶ „*nomine Cutanum*” Gombos I. 33.

rások is kapcsolatba hozhatók vele.⁷ A magyarországi helynévanyagban is előfordul a Kötöny név, de nem biztos, hogy ez a kun fejedelemhez köthető.⁸

Kötöny neve cirill, latin és arab írásos forrásokban fordul elő. A latin írásos kútfők egy tö. **Kiiten* alakot, míg az orosz források egy tö. **Köten* névalakot tükröznek. Az arab írásos névalakok a rövid magánhangzók szempontjából nem adnak felvilágosítást, a szó eleji *kef* betű után egy magas hangrendű magánhangzót várhatunk. A későbbi magyar *Kötöny* név a tö. **Kiiten* alak fejleménye.⁹ Rásonyi a tö. **Köten* alakból indult ki a szó etimológiájának megállapításakor. Több korábbi elméletet cáfolva úgy vélte, hogy a tö. (kun) **köten* szó annyit tesz mint „ülep”, és ebben az esetben tulajdonképpen „lóra termett” embert jelent.¹⁰

Az egykori Kijevi Rusz részfejedelemségei közül a halicsi és volhíniai területek helyzete a 12–13. század fordulóján annyiban különbözött más rusz fejedelemségétől, hogy az értük vetélkedő rusz fejedelmek harcába a nyugati szomszédok, a magyar és a lengyel királyság is beavatkozott. A rusz fejedelmek oldalán kun (polovec) csapatok is harcoltak. Kötönyt 1202-ben említik először a források, amikor a kijevi Rurik Rosztyiszlavics és a volhíniai Roman Rosztyiszlavics harcában az előbbi oldalán vett részt, ahol vele volt testvére, Szomogur is. Az orosz krónikás szerint ők a Szutoevicsek közé tartoztak. Kötönyék itt magyar csapatokkal is szembekerültek.¹¹ Romannak egy kis időre sikerült a Halics feletti uralmat meg

⁷ An-Nuvairi (megh. 1333.): *k.t.n.* V. Tizengauzen: Sbornik materialov, odnosjašihja k istorii zolotoj ordy. T. 1. Izvlečenija iz sočinenij arabskih. Sankt Peterburg 1884. 540. Az arab írásos névalak lehet egy tö. **Kiiten*, **Köten* személynév lejegyzése, de más olvasat is lehetséges. Az itt szereplő Kötönt többen az 1241-ben Magyarországon elhunyt kun fejedelemmel azonosítják. Pl. S. A. Pletnjova: Polovec. Moskva 1990. (a továbbiakban: Pletnjova 1990.) 174–175.

⁸ *Kerthenszallasi* (1493.) Rásonyi László: Les anthroponymes comans de Hongrie. Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 1967. 143–144.

⁹ Vásáry István: Az Arany Horda. Bp. 1986. (a továbbiakban: Vásáry 1986.) 40.

¹⁰ Rásonyi László: Köncsög és Kötöny. In: Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára. Szerk.: Bárcai Géza–Benkő Loránd. Bp. 1956. (a továbbiakban: Rásonyi 1956.) 439–440.; Rásonyi László: Les turcs non-islamisés en occident (Petchénegues, ouzes et qiptchaqs et leur rapports avec les hongrois). In: Philologiae Turcicae Fundamenta. Tom. III. Cur. C. Cahen. Wiesbaden 1970. 21.; Rásonyi László: Hidak a Dunán. Bp. 1981. (a továbbiakban: Rásonyi 1981.) 131.

¹¹ Roman Msztyiszlavics 1200 telén a nyugati kunok ellen egy sikeres hadjáratot vezetett. J. Fennell: The Crisis of Medieval Russia 1200–1304. London–New York 1983. 26. Nem kizárt, hogy Kötönnyel szemben érte el sikerét, talán ez is magyarázza, hogy Kötöny miért a Roman elleni koalícióhoz csatlakozott. „Akkor két polovec fejedelem, Sutoevič Kotjan és Somogur nekiment a gyalo-

szereznie, de 1205-ben meghalt, és a birtokáért kiújult a harc. Az egyik oldalon fiai, Danyil és Vaszilko álltak, a másik oldalon a novgorod-szeverszkiji fejedelmek jelentettek be trónigényt Halicsra. A Roman-fiúk elsősorban nyugatról kaptak segítséget, magyar és lengyel részről egyaránt készen mutatkoztak támogatni őket. 1221-ben a novgorodiak birtokolták a fejedelemséget – legalábbis annak nagy részét –, a székvárossal együtt. Msztyiszlav Udaloj fejedelem ekkor foglalta el a halicsi trónt. Ebben aktív része volt a polovec vezérnek, Kötönynek is.¹²

1222-ben egy mongol sereg tört be Kelet-Európába a Kaukázuson keresztül, amelyet Dzebe és Szübötej hadvezérek vezettek. A Kaukázus északi oldalán egy egyesült alán-kipcsak (kun) sereg próbálta megállítani előrenyomulásukat. Az első összecsapás után úgy tűnt, hogy sikerrel, de a döntő győzelmet egyik félnek sem sikerült kiharcolnia. A mongolok ekkor cselhez folyamodtak, hamis ígérettel megosztották ellenfelük erejét, és az így meggyengített erőket külön-külön szétverték.¹³ A mongol sereg közeledett a Rusz terület határához. Az ekkor történteket (a Kalka folyó menti csatát) az orosz évkönyvek különböző szövegváltozatokban adják elő. Az Első Novgorodi Évkönyv szerint Kötönyt menekülésre készítették a tatárok. Msztyiszláv halicsi fejedelemhez ment, akinek Kötöny az apósa volt, majd más orosz fejedelmekhez, akiknek ajándékokat vitt (lovakat, tevéket, bivalyokat, rabnőket), és segítséget kért tőlük a tatárok ellen. Az orosz fejedelmek hallgattak a szavára („Ma a tatárok a mi földünket foglalták el, holnap a tiéteket foglalják el”), és egyesítették haderejüket a tatárok ellen. A döntő csatában a Kalka folyó mellett (az Azovi-tengertől északra) az egyesített orosz-polovec sereg súlyos vereséget szenvedett. A tatárok számos orosz fejedelmet megöltek, Kötöny azonban a túlélők között volt. A mongol sereg a Dnyeper folyónál visszafordult és kelet felé vette az útját.¹⁴

gosoknak, de lovaikat kilőtték alóluk s majd hogy őket is elfogták.” PSRL II. 717. Magyar fordítás: Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. (a továbbiakban: Hodinka 1916.) 307.

¹² Font Márta: Oroszország, Ukrajna, Rusz. Bp.–Pécs 1998. (a továbbiakban: Font 1998.) 69–70.; Pletnjova 1990. 169.

¹³ Az 1222–23-as eseményekre I. pl. B. D. Grekov–A. Ju. Jakubovskij: Zolotaja Orda i ee padenije. Moskva–Leningrad 1950. (a továbbiakban: Grekov–Jakubovskij 1950.) 50–52., 202.

¹⁴ Dietze 1971. 191–193. A kalkai csatáról szóló orosz források alapvetően három szöveg-hagyományra vezethetők vissza. A legbővebb leírást az Első Novgorodi Évkönyv adja. Először a megölt kun fejedelmekről szól, majd Kötöny meneküléséről. A ruszok csak ezután kezdik meg a

Kötöny és kunjai néhány év múlva újra a Halicsért vívott belháborúban tűnnek fel. Kötöny mindvégig kitartott veje mellett, egészen annak 1228-ban bekövetkezett haláláig. Ezt erősítik meg az 1226. év eseményei is. Zsiroszláv halicsi bojár azal fenyegetőzött, hogy ha ellenségei Msztyiszláv kezébe kerülnek, akkor ő azokat át fogja adni apósának, Kötönynek, aki nem fog kesztyűs kézzel bánni velük.¹⁵ Úgy látszik, hogy Kötöny nevének tekintélye volt az orosz fejedelmek és bojárok körében.

1228-ban meghalt Msztyiszláv Udaloj, akiben Kötöny vejét veszítette el. Ebben a helyzetben Danyil Romanovicsnak, az 1205-ben elhunyt Roman fejedelem fiának esélye volt a halicsi trón megszerzésére. Msztyiszláv ugyanis halála előtt Danyillal kezdett szövetkezni és támogatta őt halicsi igényeinek érvényesítésében.¹⁶ Kötöny ekkor a csernyigovi Mihail – Danyil ellenfele – mellé állt, és az ő hívó szavára szállt nyeregbe. Mihail serege Kamenyec várát kezdte ostromolni. Danyil ekkor egy Pavel nevű emberét küldte Kötönhöz, hogy őt megbékélésre bírja. Végül az ellentámadásra induló Danyil és Vaszilko serege elől Mihailék meghátráltak, és sikerült békét kötniük egymással anélkül, hogy bármelyikük is döntő győzelmet tudott volna aratni a másik felett.¹⁷

A Mihail–Kötöny szövetség nem volt tartós, mert 1229-ben arról értesülünk, hogy Kötöny kunjai Danyil oldalán harcoltak a magyarok ellen, de az nem derül ki, hogy Kötöny személyesen is részt vett-e a hadjáratban. A másik oldalon a

készülődést a tatárok elleni harcra. Úgy tűnik, mintha két csata lett volna. J. Fennell: *The Tatar Invasion of 1223: Source Problems*. In: *Forschungen zur osteuropäische Geschichte*. Bd. 27. Berlin 1980. 18–31.

¹⁵ PSRL II. 747.; „A család Žiroslav mondá a halicsiaknak, hogy: jön Mstislav a mezón s át akar adni benneteket apósának, Kotjannak, hogy ez kiírtson titeket.” Magyar fordítás: Hodinka 1916. 349.

¹⁶ Mo. tört. 1984. 1344. (A vonatkozó rész Kristó Gyula munkája.)

¹⁷ PSRL II. 753–754.; „Černigovi Mihály nyeregbe szólította Kotjant és a polovcikat és eljöttek Kamenec alá. Volodimer pedig az összes fejedelmekkel, a kurjanokkal, a pinjanokkal, a novgorodiakkal és a turoviakkal megszállotta Kamenecet. Dániel tettette magát, hogy békét akar velök kötni, s megcsalva őket, a ljachokhoz ment segítségért, míg Pál nevű emberét Kotjanhoz küldötte, mondván: atyám, nyomd el ezt a háborút, végy szeretetedbe, maga pedig elindulván, elvette a halicsi földet s onnét a poloveci földre ment...” Magyar fordítás: Hodinka 1916. 361.

magyar csapatokat Barc¹⁸ kun vezér támogatta.¹⁹ Ezt a magyar sereget a későbbi IV. Béla király vezette. Valószínűleg ekkor találkozott először Béla Kötönnyel.²⁰ 1233-ban megint Danyil oldalán említi őt az *Ipatjenskaja Letopis'*,²¹ ekkor éppen II. András fia, Endre herceg (megh. 1234.) serege ellen harcolt.

Van egy olyan adat a muszlim irodalomban, amelyet a kun Kötönnyel azonosítottak, de ha a fenti életrajzba akarjuk beilleszteni azt, akkor ellentmondások, legalábbis nehézségek merülnek fel. Az egyiptomi An-Nuvairi (megh. 1333.) történetíró és enciklopedista a szintén egyiptomi és a 14. században élt íróhadvezérre, Rukn ad-Dín Bajbarsz al-Manszúrira hivatkozva közöl egy történetet. A kunok két törzse között háború tört ki. A viszály oka az volt, hogy a Dörüt (vagy Dürüt) törzsbe tartozó Mangus összetűzésbe került a Tokszoba törzsbeli Akkubullal, aki végül megölte Mangust. A nevezett Mangus *K.t.n* (Kötöny) fia volt. A dörütök legyőzték a Tokszoba törzsbelieket, az utóbbiak azonban nem nyugodtak bele a vereségbe, és segítséget kértek Dzsocsitól, Dzsingisz kán fiától. Dzsocsi serege a dörütök ellen vonult és győzelmet aratott felettük.²² Ezt a

¹⁸ Barc, a nyugati kunok egyik fejedelme 1227-ben magyar közreműködéssel megkeresztelkedett, a kun fejedelmek között a 4. számú fejedelemnek nevezi egy korabeli forrás. Makkai László: A milkói (kún) püspökség és népei. Debrecen 1936. (a továbbiakban: Makkai 1936.) 17.

¹⁹ PSRL II. 761.: „Dániel segítségül hozta a ljachokat és Kotjan polovciait, míg a király részén Bëgovars polovciai állottak.” Magyar fordítás: Hodinka 1916. 369.

²⁰ Font 1998. 105.

²¹ PSRL II. 770–771.: „Dániellel egyedül Kotjan és Volodimer maradtak... A királyfi, Djaniš és a magyarok Peremilj alá vonultak és a híd mellett megütköztek Volodimerrel és Dániellel, de megverettek és visszafordultak Halicsba, fegyverzetüket is eldobálva. Volodimer és Dániel utánok nyomultak. Ekkor azonban hozzájuk jöttek Vasilko és Oleksander és Bužeszkben találkoztak, Volodimer pedig és Kotjan, valamint Izjaslav hazatértek.” Magyar fordítás: Hodinka 1916. 391.

²² Történt egyszer, hogy egy ember a Durüt törzsből, név szerint Mangüš, Kutan fia vadászni ment. Összetalálkozott vele egy Āqkubul nevű ember a Tuksubā törzsből – kettejük [törzsei] között régóta ellenségeskedés volt – fogságba ejtette és megölte őt. Nem érkezett hír Mangüšről az apjához és a családtagjaihoz, küldtek egy Āmgar nevű embert, hogy tudakozódjon felőle. Ez visszatért és közölte a hírt az ő [Mangüš] megöléséről. Akkor [Mangüš] apja összegyűjtötte hozzátartozóit és a törzsét és Āqkubul ellen ment. Amikor ez utóbbihoz eljutott a hír az ellene irányuló támadásukról, akkor ő egybegyűjtötte hozzátartozóit és törzsét és készült a velük való harcra. Ők összetalálkoztak és megküzdöttek egymással. A győzelem a Durütoké lett. Āqkubul megsebesült és serege szétszóródott. Akkor elküldte testvérét, Ānšart Dūši kánhoz, Ānkiz kán fiához, akit Ūkudija, aki abban az időben Ānkiz kán trónján ült, elküldött az északi országokba. Ő [Āqkubul testvére] elpanaszolta neki, hogy mi érte a népét a kipszak Durüt törzs részéről, és azt mondta neki, hogy ha ő [Dūši]

történetet Ibn Khaldún (megh. 1406.) is előadja egyik művében, de itt a Tokszoba a tatárok egyik törzseként szerepel.²³

A Nuvairi által leírt történettel kapcsolatban azt kell tisztázni, hogy az mikor és hol történt. Mindez segítséget adhat annak eldöntéséhez, hogy a muszlim forrásban szereplő Kötöny azonos-e a magyar történelemből is ismert kun fejedelemmel.

Mikor volt ez a háború? Nuvairi forrásrészletéből világos, hogy Kötöny törzse Dzsocsi mongol serege ellen harcolt. Dzsocsi, Dzsingisz kán legidősebb fia 1227-ben halt meg. Dzsingisz kán birodalmának északi és nyugati felét jelölte ki számára, és a még meghódításra váró országok közé tartozott a kelet-európai kunok területe is.²⁴ További segítséget nyújthat Ögödej kán (megh. 1241.) említése is, aki Dzsingisz utóda volt 1228-tól. A Nuvairi-féle történetet az 1220-as évek végére, vagy még későbbre tehetjük. A kipszakok (kunok) először az 1217–1219 közötti időszakban csaptak össze a mongolokkal. Ez a Volgától keletre lakó Ölberli törzset érintette, a Volgától nyugatra nem terjedtek ki a hadmozdulatok.²⁵ A kunok a Volgától nyugatra 1222-ben és 1223-ban harcoltak a mongolokkal. Ezt a hadjáratot azonban nem Dzsocsi hadjáratként ismerjük. Dzsebe és Szübötej vezették a sereget. Ekkor nyugat felé a Dnyeperig jutottak. Ugyanekkor Dzsocsi serege a kipszak steppe keleti felén vonult fel. A hadjárat érintette a Volga-vidéket is.²⁶ Nem tudunk viszont arról, hogy bármiféle kun beháborúba be akartak volna avatkozni. A következő mongol támadás 1229-ben érte a Volga

ellenük megy, rajtuk [a durütokon] kívül más ellenséget nem fog ott találni. Akkor Dűši hadaival ellenük indult, megtámadta őket, és nagy részüket megölte vagy fogságba ejtette. Akkor kereskedők vették meg őket és elvitték különböző országokba és városokba.” Tizengauzen 1884. 540.

²³ *Taʿrīḥ Ibn Ḥaldūn al-musammā bi kitāb al-ʿIbār*. Bülāq 1867. 5., 372–373. A Nuvairi által említett *Kt.n* név helyett Ibn Khaldúnnál *Kt.m.r* szerepel. Nehéz eldönteni, hogy romlott névalakról van-e szó, vagy arról, hogy Ibn Khaldún és Nuvairi két, egymástól különböző nevet közöl. P. B. Golden az Ibn Khaldúnnál szereplő *M.n.ḡ.ū* alakot *Ming ū*-nak olvassa, az ugyanitt szereplő *Āḡ.k.b.l* (Nuvairi: *Āḡ.k.b.l*) alakot **Aḡ köbök* formában rekonstruálja. P. B. Golden: *The Polovci Dikii*. In: *Harvard Ukrainian Studies* 1979–1980. (a továbbiakban: Golden 1979–1980.) 307.

²⁴ Vásáry 1986. 52.

²⁵ Th. T. Allsen: *Prelude to the Western Campaigns: Mongol Military Operations in the Volga-Ural Region 1217–1237*. (a továbbiakban: Allsen 1983.) In: *Archivum Eurasiae Medii Aevi*. (a továbbiakban: AEMA) 1983. 8–10.

²⁶ Uo. 11.

vidékét, de attól nyugatabbra nem terjedt ki.²⁷ Dzsocsi ekkor már nem élt, Ögödej egy éve volt nagykán. A kun belháború esetleg még Dzsocsi életében kezdődött, de a hadjárat befejezését Dzsingisz fia már nem érte meg. Az 1230-as évek nagy hadjárata idején Ögödej volt a nagykán, Dzsocsinak már régóta csak az emléke élt. A lehetőségek közül az 1229-re keltezhető látszik leginkább elfogadhatónak.²⁸ A történetben a kunokat ért mongol támadás emléke őrződött meg, amelynek időpontját (Dzsocsi mint hadvezér és Ögödej nagyként való együttes említése alapján) az 1220-as évek végére tehetjük, tehát az 1229-es hadjáratral azonosítható.

A másik kérdés az, hogy hova tehető a helyszíne a Nuvairi által előadott történetnek. Tulajdonképpen azt kell megállapítani, hogy hol volt Kötöny törzsének a szállásterülete. Amennyiben Nuvairi elbeszéléséből indulunk ki, feltehetjük, hogy a Dörüt és a Tokszoba törzs egymás szomszédai voltak. A tokszobákról tudjuk, hogy a szállásterületük a Don és a Volga között volt, de attól keletre is kiterjedt, egészen Hvárezm határáig.²⁹ A dörütök lakhelyét a tokszobák szomszédságába tehetjük. Egyes vélemények szerint Kötöny az 1223-as Kalka melletti csata után a Volga-vidéken telepedett le, és ott is élt egészen az 1230-as évek végéig, míg a mongolok el nem űzték onnan.³⁰ Az orosz források alapján azonban Kötöny szállásterületét egészen máshol kell keresnünk. Az 1220-as évek-

²⁷ B. Spuler: *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Rußland 1223–1502.* Leipzig 1943. 15.; Grekov–Jakubovskij 1950. 207.; L. V. Cerepinin: *Mongolo-tatary na Rusi* (13. v.). In: *Mongolo-tatary v Azii i Evrope.* Otv. Red. S. L. Tihvinskij. Moskva 1977.² 188–192.; Allsen 1983. 14–18.; Pletnjova 1990. 174.

²⁸ pl. Pletnjova 1990. 170. Györffy kérdójellel, de erre az időpontra tette. Györffy György: *A kipszaki kun társadalom a Codex Cumanicus alapján.* In: Györffy György: *A magyarság keleti elemei.* Bp. 1990. (a továbbiakban: Györffy 1990.) 273. 1223 és az 1230-as évek nagy mongol hadjáratai közötti időszakba helyezte G. A. Fjodorov–Davydov: *Kočevniki Vostočnoj Evropy pod vlastju zolotoordinskyh hanov.* Moskva 1966. 230. Szerinte a történetben elbeszélte tatár támadás – Dzsocsi hadjárata – tulajdonképpen az 1230-as évek végén lezajlott nagy mongol hadjárat emlékét őrizte meg.

²⁹ B. Golden: *Cumanica IV. The Tribes of the Cuman Qipčaks.* In: *AEMA 1995–1997.* (a továbbiakban: *Golden 1995–1997.*) 119–120.

³⁰ Hammer–J. Purgstall: *Geschichte der Goldenen Horde in Kiptschak, das ist: der Mongolen in Russland.* Pesth 1840. 106.; Gyárfás István: *A jász-kúnok története II.* Kecskemét 1873. 219., 228–229.; J. Marquart: *Über das Volkstum der Komanen.* In: *Abhandlungen der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-hist. Klasse Neue Folge* 13/1. Berlin 1914. 78–79.

ben valószínűnek vehetjük, hogy Kötöny szálláshelye valahol Halics közelében, a Dnyepertől nyugatra volt. Innen könnyen ott tudott teremni vejenél, ha szükség volt rá. Az orosz forrásokban már 1202-ben is Halicsban tűnik fel, ami arra utal, hogy már abban az időben is a nyugati kunok közé tartozott. Kötöny gyakori említése a halicsi eseményekben, és az a tény, hogy az ottani fejedelem apósa volt, arra enged következtetni: a szoros szövetségesi kapcsolat azt is feltételezte, hogy valahol Halicstól nem túl távol volt a szállásterülete.³¹ Pletnjova szerint Kötöny törzsének lakóhelye a kalkai csatáig (1223) a Dnyeper és a Don között volt, ezután költözött át a Dnyepertől nyugatra lévő steppére. Feltételezi továbbá, hogy a dörütökkel egy időben a szomszédos tokszobák egy csoportja is nyugatra vonult.³²

Kötöny lakóhelyét nemcsak a forrásokban fellelhető ellentmondások miatt nehéz meghatározni, hanem azért is, mert törzsi hovatartozása is vitatott. Kötöny családjáról az orosz krónika szerzője feljegyezte, hogy a Szutoevicsek közé tartozott, ami Pletnjova szerint Kötöny apjának neve volt.³³ De lehet a nemzetségének a neve is, azonban a muszlim illetve orosz szerzőknél lejegyzett törzsnévek között ilyen név máshol nem szerepel.³⁴ Nuvairinál Kötöny (*K.t.n*) a Dörüt törzs főnöke. Pritsak szerint ezt nem *dörüt*-nek kell olvasni, hanem inkább *Terter(-oba)*-nak, amely a nyugati kun törzsek egyike volt, így Kötöny szállásterületét a kun steppe nyugati részére lehet tenni.³⁵ Golden az egyik, szintén Nuvairi által lejegyzett kun törzs nevét (*K.n.n*) *Köten*-nek olvasva feltételezi, hogy Kötöny nemcsak személynév, hanem törzsnév is volt.³⁶ Nuvairi adatai alapján nehézségekbe ütközünk, ha az általa említett Kötöny (*K.t.n*) életrajzi adatait a magyar történelemből is ismert Kötöny életrajzába akarjuk beilleszteni. A szóban forgó forrás alapján Kötöny (*K.t.n*) az 1220-as évek végén a Volga-vidéken lakott, és

³¹ Ugyanakkor Misztyiszláv is szövetségéhez közeli lakóhelyet részesített előnyben. Font 1998. 74.

³² Pletnjova 1990. 170.

³³ S. A. Pletnjova: Poloveckaja zemlja. In: Drevnerusskije knjazestva 10–13. vv. Otv. Red.: L. G. Beskrovnyj. Moskva 1975. 299. 101. jegyzet.

³⁴ Vö. Golden 1995–1997. 99–122.

³⁵ O. Pritsak: The polovcians and the Rus'. In: AEMA 1982. (a továbbiakban: Pritsak 1982.) 373.

³⁶ Golden 1995–97. 114.

feltehetően 1229-ben harcolt a mongolokkal. Ezzel szemben az orosz források adatai a mongolokkal kapcsolatban az 1223-as hadjárat idején említik Kötönyt, a lakóhelyét pedig e források tanúsága alapján a Dnyepertől nyugatra tehetjük.

Kötöny 1229-ben orosz forrásban is szerepel, ekkor a halicsi belháborúban vett részt. 1228-ban és 1229-ben is említi őt az orosz évkönyv szerzője, igaz ez utóbbi esetben csak „Kötöny kunjai” szerepelnek, Ekkor halt meg Kötöny veje, Msztyiszláv Udaloj, így az események alakulása Kötöny számára sem volt mellékes. Ha tehát Nuvairi adatait akarjuk az említett Kötöny életrajzába helyezni, akkor fel kell tételeznünk róla, hogy csaknem egy időben két, egymástól sok száz kilométerre lévő helyszínen volt jelen. Lehet persze hivatkozni arra, hogy az orosz évkönyvek évet jelző adatai nem mindig pontosak (pl. az Első Novgorodi Évkönyv 1224-re teszi a kalkai csatát, ami valójában egy évvel korábban volt), elvileg egy év alatt két hadjáratot is lehet vezetni, de mindenesetre élhetünk a gyanúval, hogy nem ugyanarról a Kötönyről van szó. Feloldható könnyebben a fenti ellentmondás, ha azt feltételezzük, hogy két külön Kötönyről van szó (figyelembe kell venni azt is, hogy az arab írásos névalak más név olvasatát is lehetővé teszi). Ebben az esetben Msztyiszláv apósáról viszonylag sok adatunk van, de a feltételezett másik Kötönyről Nuvairi elbeszélésén kívül semmit sem tudunk. Meg kell említeni, hogy több *Köten* nevű embert ismerünk az Arany Horda korából és az utána következő időkben is.³⁷

A források Kötöny több családtagjáról tesznek említést. 1202-ben egy fiútestvéréről tudunk. Még 1223 előtt egy lányát Msztyiszláv halicsi fejedelemhez adta. Rogerius említi feleségét, illetve gyermekeit (lányait és fiait), akik vele együtt érkeztek Magyarországra.³⁸ Amennyiben a Nuvairinál található elbeszélést is ide számítjuk, úgy egy fiáról is tudomásunk van, aki fiatalon meghalt.

Kötöny születésének idejét nem ismerjük, 1202-ben szerepel először a forrásokban és 1241-ben halt meg. 1202-ben viszont már felnőtt ember volt, csatában vett részt (ahol a lovát ki is lötték alóla), így feltehető, hogy viszonylag magas kort ért meg.

³⁷ Így hívták pl. Ögödej kán egyik fiát, Jalair Ilgaj mongol főember fiát, de nemzetségnévként is előfordul, illetve személynévként egyes török népeknél. Rásonyi 1956. 439–440.

³⁸ SRH II. 561.

Győrffy György szerint Kötöny 1239-ben a kunok első számú fejedelme volt.³⁹ Mindez azonban feltehetően a mongol támadás következtében kialakult helyzetet tükrözi, amikor a kun területeken a hatalmi hierarchia felbomlott.⁴⁰ Korábban azonban nem Kötöny állt az első helyen. Az 1220-as években (1222) Jurij Koncsakovicst és Danyil Kobjakovicst említik a kunok első számú fejedelmeiként.⁴¹ 1223-ban bekövetkezett haláluk után Basztij lett a kun nagyfejedelem. Ezekben az években a Róbert esztergomi érsek által 1237-ben megkeresztelt Barc a negyedik helyen állt a kun fejedelmek rangsorában.⁴² Kötöny az 1220-as, 1230-as években valószínűleg a második vagy a harmadik számú vezető lehetett.

Kötöny megkeresztelkedésének voltak előzményei, és nem is ő volt az egyetlen keresztény hitre tért kun vezető. Jurij Koncsakovics, Danyil Kobjakovics keresztény neveket viseltek,⁴³ csaknem ugyanekkor a Magyar Királyság védelmét kereső Barc is megkeresztelkedett. Basztij azért lett keresztény, hogy így biztosítsa szövetségét az orosz fejedelmekkel a támadó mongolok ellen.⁴⁴ Kötöny megkeresztelkedése szintén politikai okokkal függött össze.⁴⁵

Kelet-Európa (a Volgától nyugatra eső kontinensrész) 1237-től egy újabb nagyszabású mongol hadjárat célpontjává vált. A tatár seregek 1238-ban a volgai bolgárok, a rjazanyi és más orosz fejedelemségek elpusztítása után a steppe irányába fordultak. Itt, a Fekete-tengertől északra eső vidéken súlyos csapást mértek a kunokra, haderejüket megsemmisítették, szétszórták. Ez a hadjárat 1238 őszen

³⁹ Győrffy 1990. 260–261. Rogerius azt írta Kötönyről, hogy magyarországi letelepedése előtt a magyar királlyal egyenlő rangú uralkodónak ismerték el. SRH II. 553.

⁴⁰ Kötöny lakóhelyét a Dnyepertől nyugatra tehetjük. A 12. század végén az itt élő kun törzsek (Itogli és Uruszoba) kevésbé előkelőnek számítottak a törzsek közötti rangsorban, mint a folyó keleti partján lakó törzsek (Burcsogli és Ulasogli). A négy törzs a Dnyeper-vidéki kun csoport része volt, és egyik sem tartozott az orosz források által „vad polovecek”-nek nevezett kunok közé. O. Pritsak: *The Non-Wild Polovtsians*. In: *To Honor Roman Jakobson. Essays on the Occasion of the Seventieth Birthday*. The Hague–Paris 1967. II. 1615–1623.

⁴¹ Pritsak 1982. 369.

⁴² Makkai 1936. 17.

⁴³ Az orosz (tkp. keresztény) nevek általában arról tanúskodnak, hogy kun származású viselők keresztény hitre tértek. P. P. Toločko: *Kočevyje narody stepej i Kijevskaja Rus'*. Kiev 1999. 157.

⁴⁴ PSRL II. 741.

⁴⁵ Nincs adatunk arról, hogy Kötöny magyarországi letelepedése előtt már keresztény lett volna. Megkeresztelkedéséről Rogerius számol be. SRH II. 559.

zajlott le, Rasidaddín tudósít róla.⁴⁶ Aki nem tudott elmenekülni, az a mongolok alattvalójává vált. Kötöny nem volt hajlandó elfogadni a mongol uralmat. Még 1238-ban IV. Béla magyar királyhoz fordult azzal a kéréssel, hogy Magyarországon telepedhessen le. Béla királynak azt üzentte, hogy korábban már többször szembeszállt a tatárokkal, kétszer győzelmet aratott felettük, de harmadszorra legyőzték.⁴⁷ IV. Béla hajlandó volt befogadni a kunokat az országba, és 1239 húsvétján (március 27-én) Kötöny népével együtt Magyarország határára érkezett. A kunok kezdetben egy tömbben telepedtek le az ország belső területein. Közöttük és a magyarok között azonban feszültségek keletkeztek, amelyek helyenként a tettegességgig fajultak. Béla király a kunok mellett állt, a nézeteltéréseket az ország előkelőivel és a kunok képviselőivel közösen kívánta rendezni. Az érintett felek a kőmonostori gyűlésen végül megegyeztek abban, hogy a kunok az ország különböző részeire kisebb csoportokban széttelepülnek. A mongol hódítás hamarosan elérte az országot és ez Kötöny számára is tragikussá vált. 1241 tavaszán olyan hírek kezdtek terjedni, hogy a kunok tulajdonképpen a tatárok előretolt csapatai, és a magyarok ellen fognak fordulni. A félreértést nem sikerült tisztázni, és végül Kötönyt testőreivel együtt 1241 márciusában megölték a feldühödött magyarok.⁴⁸

Kötöny azok közé a kun előkelők közé tartozott, akik beavatkoztak az orosz fejedelmek belső harcaiba. Az orosz fejedelmek számos esetben kun segédcapatokkal együtt vonultak harcba.⁴⁹ A Kötöny és Msztyiszláv közötti szövetség-

⁴⁶ J. A. Boyle: *The Successors of Genghis Khan*. New York–London 1971. (a továbbiakban: Boyle 1971.) 60. Rasidaddín fentebb említett művének egyik szöveghelyét a kun Kötönnyel is kapcsolatba hozták. A szerző említést tesz arról, hogy a párduc (kinai állatciklusban a tigris) évében a kipszakok Kötönnyel és Singqurral, Dzsocsi fiával ütköztek meg. Az itt szereplő Kötöny nem más, mint Ögödej nagykan fia. Minorsky ezzel szemben szövegromlásra gondolt, szerinte lehetséges egy olyan olvasat (értelmezés), hogy Kötöny kipszakjai Singqur ellen jöttek. Ebben az esetben az itt szereplő Kötöny azonos lehet IV. Béla szövetségeseivel. Boyle 1971. 71. 350. jegyzet. Ellene szól ennek az azonosításnak az időpont megjelölése (is) (párduc éve), ami ebben a periódusban 1242-re esett. A magyarországi Kötöny ekkor már nem élt.

⁴⁷ Kötönnynek ezt a kijelentését a korábbi két győzelemről más források nem erősítik meg. Valószínűleg az volt a szándéka ezzel, hogy serege tapasztaltságát és harcedzettségét hirdesse. H. Göckenjan–J. Sweeney (Übers., Eingel., Erl.): *Der Mongolensturm*. Ungarns Geschichtschreibers. Bd. 3. Graz–Wien–Köln 1985. 189.

⁴⁸ SRH II. 553–554., 556–557., 559., 560–561., 566–567.

⁴⁹ Pl. Golden 1979–1980. 298–299.

gesi viszonyt házassággal is megerősítették. Kötöny és IV. Béla szövetsége kapcsán Rogerius nem említ dinasztikus házasságot, de szól magyarok és kunok összeházasodásáról.⁵⁰ A tatárjárás után az országba visszatelepülő kunok kapcsán viszont tudunk dinasztikus házasságról is. IV. Béla fia, István kun lányt vett feleségül, gyermekük lett a későbbi IV. László király. Egyes vélemények szerint István felesége Kötöny lánya volt.⁵¹ Ez utóbbi feltevés ellen szól, hogy Kun Erzsébet apjának Szejhánt tartják, aki a tatárjárás után Magyarországon újra letelepedő kunok fejedelme lehetett.⁵² Pritsak, aki Kötönyt a Tertoba törzsből származtatja, párhuzamot von Kötöny és azon Tertoba törzsbeli kun vezérek között, akik Bulgáriában telepedtek le. Az előbbi leszármazottja Kun László magyar király, az utóbbiak leszármazottja Terter György bolgár cár lett.⁵³ Kötöny Bélával szemben is megbízható szövetségesként viselkedett, de az események másként alakultak. Rogerius a kun–magyar viszony megromlásában nem Kötönyt hibáztatja.

A források tanúsága alapján Kötönyt a kelet-európai kun fejedelmek egyik kiemelkedő tagjaként tarthatjuk számon. A csatákban bátornak mutatkozott, a politikában realista volt, szövetségesként pedig megbízható. Életútja nagy részben a Kárpátoktól keletre eső steppéhez, illetve a halicsi és volhíniai fejedelemséghez kötődött. A mongol terjeszkedéssel szembeszállt, a hódítók uralmát nem volt hajlandó elfogadni, végül kénytelen volt elhagyni lakóhelyét. Mint ahogyan 1222–23-ban, 1238-ban is a tatárokkal szemben keresett szövetségest, és azt éppen abban a Magyar Királyságban találta meg, amely ellen korábban több esetben is harcolt. Egy erős és tartós tatárellenes koalíció létrejötte nemcsak Magyarország, hanem egész Kelet-Európa számára nagy jelentőségű lett volna. A magyar belpolitikai viszonyok azonban meghiúsították a magyar–kun szövetség egységes fellépését a tatár fenyegetéssel szemben.

⁵⁰ SRH II. 559.

⁵¹ Pl. Rásonyi 1981. 122.

⁵² Pl. Szűcs Jenő: *Az utolsó Árpádok*. Bp. 1993. 18.; Kristó Gyula (bev., vál., jegyz.): *Kun László emlékezete*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 5. Szeged 1994. 6.

⁵³ Pritsak 1982. 376.